

VILÁG- TÖRTÉNET

8. (40.) évfolyam 2018. 4.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **JONČEV ZSOLT**
A CSEHSZLOVÁK LÉGIÓ ETNIKAI DIMENZIÓI
- **KRAJCSÍR LUKÁCS**
A GOTTWALD DANDÁR TÖRTÉNETE
- **SZ. BÍRÓ ZOLTÁN**
MIÉRT ÉS MIKÉNT BOMLOTT FEL A SZOVJETUNIÓ?
- **DANIELE CONVERSI – SANJAY JERAM**
A VÁLSÁG ELLENÉBEN
- **BARANYI TAMÁS**
1968 MÁJUSA FRANCIAORSZÁGBAN ÉS A NAGYHATALMI
ERŐEGYENSÚLY
- **SZEMLE**
VUKMAN PÉTER, OPRE BERNADETT, PÉTERFI BENCE,
KISS MÁRTON ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

8. (40.) évfolyam 2018. 4.

TARTALOM

Birodalmak felbomlása, országok születése (Stefano Bottoni)	533
<i>Tanulmányok</i>	
Jončev Zsolt: A Csehszlovák Légió etnikai dimenziói	537
Krajcsír Lukács: A Gottwald dandár története. Csehszlovákia szerepe Izrael Állam megalakulásában	551
Sz. Bíró Zoltán: Miért és miként bomlott fel a Szovjetunió?	567
Bíró László: Montenegró függetlenné válása	589
Daniele Conversi – Sanjay Jeram: A válság ellenében. Az interkulturális nacionalizmus ereje Katalóniában	611
Balogh Róbert: Éhezés, élelmezés és modernitás a gyarmati Indiában, 1920–1950	633
Baranyi Tamás: 1968 májusa Franciaországban és a nagyhatalmi erőegyensúly	651
<i>Szemle</i>	
Egy ismeretlen szomszéd története (Vukman Péter)	667
A tuniszi kereszties hadjárat, 1270 (Opre Bernadett)	671
A minőségbiztosítás régészeti emlékei a középkor- és kora újkorból (Péterfi Bence)	675
Teázó vikingek és selyembe boruló Észak. Keleti áruk a 18. századi skandináv kereskedelemben (Kiss Márton)	678

Jelen számunkat Stefano Bottoni szerkesztette

Egy ismeretlen szomszéd története¹

Immár huszonöt éve annak, hogy Csehszlovákia megszűnt önálló államként létezni (1993. január 1.). Az eltelt negyedszázad ugyanakkor kevés időnek bizonyult ahhoz, hogy egykori északi szomszédunk hetvenöt éves fennállásának történetét átfogó monográfiában tegye mérlegre a hazai történetírás, de a cseh és a nemzetközi historiográfia eredményei sem váltak magyarul elérhetővé. Különösen annak tükrében tűnik nagynak a hiány, hogy a Magyarországgal határos országok 20. századi történetéről több szakmonográfia is olvasható – magyar szerzők tollából is.² Történetírásunk e hiányosságának részleges pótlására Bencsik Péter, a Szegedi Tudományegyetem Jelenkortörténeti Tanszékének adjunktusa tesz kísérletet a Napvilág Kiadó gondozásában 2016-ban megjelent dokumentumkötetével.

Bencsik Péter a 20. századi közép-európai országok politikai, jog- és államtörténetét kutatja; széles érdeklődésének homlokterébe az évek során fokozatosan Csehszlovákia története került. Jelen forrásközlésében – a tartalomjegyzék szerint – kilenc arányos fejezetben 172 dokumentumot közöl; a legkevesebbet az 1945–1948 közti demokratikus átmenet időszakából (tizenhat iratot), a legtöbbet a második világháború hat évéből (szám szerint huszonháromat). Valójában még ennél is többet olvashatunk, tekintve hogy Bencsik Péter több esetben egy cím alatt három-négy, szervesen összetartozó, rövidebb forrással is megismerteti az olvasót. Az iratok száma tehát inkább a kétszáz felé közelít. Ekkora forrásmennyiség esetében valóban szinte lehetetlen az iratok teljes terjedelemben történő közlése – ez akár több kötetet is kitenne, és vélhetően mind a kiadó anyagi lehetőségeit, mind az olvasó pénztárcáját jelentősen megterhelné –, így érthető, hogy Bencsik arra törekedett, hogy a hosszabb dokumentumokból a leginkább releváns részeket válassza közlésre. E tekintetben a recenzens szerint is helyesen járt el, főként azért is, mert Bencsik Péter egyik célkitűzése az volt, hogy dokumentumkiadása a felsőoktatásban is hasznosítható legyen, a szelektálás pedig könnyen az átfogó jelleg rovására mehetett volna.

A források originalitását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy több dokumentum esetében valójában újbóli közlésről van szó, azok részben az egyetemes történelem nagy korszakaival vagy a régió történetével foglalkozó forráskiadványokban, részben egy-egy kisebb

1 Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Bp., Napvilág, 2016. 517 p.

2 A teljesség igénye nélkül néhány magyar szerzőt említve: Balogh László: *Románia története*. Bp., 2001; Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története*. Bp., 1997; Font Márta – Varga Beáta: *Ukrajna története*. Szeged, 2006; Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Bp., 1998; Németh István – Fiziker Róbert: *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”*. Bp., 2011 (forrásközlés); Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Bp., 1994.

résztemát feldolgozó munkákban³ már megjelentek, így magyarul eddig is elérhetőek voltak. Bencsik Péter azonban, ahol arra lehetősége nyílt, a korábbi közléseket összevetette az eredeti cseh nyelvű dokumentumokkal, a stílisis hibákat és a félrefordításokat javította, más esetekben a korábban csak töredékesen lefordított iratokat teljesebb formában adja közre. Újbóli közlésüket ez is indokoltá teszi, de megköveteli ezt a közreadó azon célkitűzése is, hogy Csehszlovákia történetének egészéről átfogó képet kapjon az érdeklődő olvasó.

A kisantantszerződések csehszlovák vonatkozású elemei (II/2. dokumentum), a müncheni egyezmény (III/6. dokumentum) vagy éppen az első bécsi döntés (III/10. dokumentum) közlése nélkül a két világháború közti első és a második köztársaság történetének összképén esne csorba. Nem is beszélve az említett források egyetemi oktatásban történő felhasználhatóságáról. A dokumentumok egy kisebb része a korabeli magyar nyelvű csehszlovákiai sajtóban (*Új Szó*) és más magyar nyelvű kiadványokban jelent meg, csokorba szedésüket a források relevanciáján túl körülményes hozzáférhetőségük újfent indokolja. Szakmai szempontból a legfontosabbnak azon források közlését érzem, amelyek eddig nem voltak elérhetőek magyarul. Bencsik Péter szép számban közöl ilyen, cseh, szlovák, angol vagy éppen francia nyelven nyomtatott és elektronikus formában elérhető forrásokat is. Példaként a két világháború közti demokratikus berendezkedést csorbító, a köztársaság védelméről szóló törvényt (1923, II/7. dokumentum), a pártok működését és feloszlását szabályozó törvényt (1933, II/17. dokumentum) vagy a Szlovákia és Kárpátalja autonómiájáról 1938. november 22-én kiadott alkotmánytörvényeket (III/11–12. dokumentum) említem. Uthalhatnék itt a második világháború alatti antiszemitizmus kérdését körbejáró iratokra (IV/9., IV/13–14. dokumentum) vagy Alexander Dubček és a csehszlovák vezetők Moszkvában 1968. augusztus 23–26. között folytatott tárgyalásairól készült jegyzőkönyvre (VII/11. dokumentum) is. Mindezt önmagában is jelentős fordítói tevékenységnek érzem, az iratok újszerűsége pedig minden bizonnyal a szakma és a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is fel fogja kelteni.

A közreadás során Bencsik Pétert a kronologikus megközelítés vezette, a dokumentumokat a csehszlovák történelem belső logikája alapján válogatta, és nem mellékesen a csehszlovák történelem periodizációját is elvégezte. Helyesen jár el akkor, amikor az államalapítás kérdését visszavezeti az első világháború időszakára, és általánosan utköveti a jövővel kapcsolatos eltérő célkitűzéseket. Az első közölt irat Tomáš Garrigue Masaryk londoni emigrációban írt memoranduma az önálló Csehszlovákiáról (1915. május), amelyben már megjelennek a béketárgyalások során is hangoztatott cseh érvek és követelések. Az első köztársaság (1920–1938) időszakából főként a külpolitikai jellegű iratok dominálnak, ami összefüggésben állhat a független államiság megteremtésének, majd megőrzésének követelményével, valamint a regionális szövetségesek és a nagyhatalmi támasz keresésével. A már említett 1923-as és 1933-as törvények pedig a valóban mintaszerűnek mutatkozó, két világháború közti csehszlovák berendezkedést árnyalják. Az 1938-as, jellegében antidemokratikus felhatalmazási törvény azt is lehetővé tette, hogy 1945-ben a törvényhozó hatalmat elnöki dekrétumokkal helyettesítsék, így kerülhetett sor a Beneš-dekrétumok kiadására is.

A második világháborús időszakból a recenzens érdeklődését különösen a népi és a faji antiszemitizmusban egyaránt gyökerező erős szlovákiai zsidóellenesség, az ezzel kap-

3 Mint például Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Bp., 1983; *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Szerk.: Mezei Dénes. Bp., 2001; *A kelet-európai diktatúrák bukása*. Szerk.: Pándi Lajos. Szeged, 1991; *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949*. Szerk.: Szarka László. Komárom, 2005.

csolatos törvények és a szlovákiai katolikus egyház pilátusi pásztorlevele keltették fel. Az úgynevezett zsidókódex (1941. szeptember 9., IV/9. dokumentum) a maga 270 paragrafusával valóban nagyon részletes munka, amely még olyan elhanyagolható, egyben súlyosan diszkriminatív részletekre is kiterjedt, miszerint a zsidók nem kaphattak horgászengedélyt (52. paragrafus). A kötetben közölt forrásokból világosan és jól kirajzolódik mind a szudétanémet válság, mind a harminc évvel későbbi prágai tavasz eseménytörténete is. Ez utóbbi kapcsán Bencsik Péter egyébként fontosabbnak érzi a katonai bevonulást követő időszak eseményeit, amit az is jelez, hogy a fejezetben közölt tizenhét forrásból tíz 1968. augusztus 20. után keletkezett. A neosztálinista rendszer (1969–1988 között) időszakából közölt szép számú ellenzéki felhívás, nyilatkozat, kiáltvány és a hatalom ezekre adott válaszai jelzik a rendszer társadalmi támogatottságának erodálódását, miközben az 1968 örökségét megőrizni, illetve azt meghaladni kívánó nézetek formálódásába is betekintést engednek. Václav Havel: *A kiszolgáltatottak hatalma* (1978. október) című művében pedig általában a poszttotalitárius diktatúra leírását is elvégzi (VIII/17. dokumentum).

A lineáris, kronologikus megközelítésen túl a kötetben közölt dokumentumokat más nézőpontból is olvashatjuk. Bencsik Péter az előszóban – *Közös sorsunk (Kelet-)Közép-Európában* – maga is utal a több évszázados magyar–cseh közös múlt főbb eseményei-re, az iratok a 20. század vonatkozásában számos esetben erre is reflektálnak. A sztálinista diktatúra kiépítésének párhuzama szinte már magától adódik (VI/1–5. és 7. dokumentum), de a két világháború közti időszakból párhuzamos vonás lehet a köztársasági elnök (Magyarországon a kormányzó) jogkörét növelő intézkedések meghozatala is. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a trianoni békeszerződést követő revíziós propagandával szemben a csehek mennyire higgadtan viszonyultak saját Trianonjukhoz, az 1938-as müncheni egyezményhez – lásd erről Jan Syrový miniszterelnök beszédét (1938. szeptember 30.) és Edvard Beneš rádióbeszédét (1938. október 5., III/7–8. dokumentum), pedig, ahogyan azt Bencsik Péter már az előszóban megjegyzi, Csehszlovákia feldarabolása bizonyos szempontból még súlyosabb következményekkel is járt, mivel azt az ország teljes összeomlása, az államiság megszűnése és a cseh területek náci megszállása követte. Csak látszólag vonhatunk azonban párhuzamot Miloš Jakeš CSKP-főtítkár beszéde (1989. július 17., IX/2. dokumentum) és Kádár János szintén elhíresült utolsó beszéde (1989. április 12., az MSZMP KB ülésén) között. Kádár elszólásai – ahogyan azt Bencsik is jelzi – lelkiismeretének feltöréséről árulkodnak, míg Jakeš inkább mélyseges műveletlenségéről.

Csehszlovákia létrejöttétől kezdve soknemzetiségű állam volt, így jogos, hogy a közölt források közül több legalább részben a kisebbségi kérdésre is reflektáljon. Miközben a válogatás szép számban közöl a magyar kisebbség politikai jogaira és mindennapi életére hatást gyakorló iratot, Bencsik Péter a hangsúlyt helyesen inkább az ország fennállása szempontjából fajsúlyosabb németkérdésre helyezi. Csehszlovákia története elsősorban természetesen mégis a csehek és a szlovákok története, az együttélés nehézségei, az azzal kapcsolatos dilemmák, eltérő reflexiók és megoldási kísérletek végigkísérték az állam fennállását – ahogyan arról az iratokat olvasva meg is győződhetünk. Az 1990 tavaszán robbant „kötőjelháború” (Csehszlovák Szövetségi Köztársaság vagy Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság) már-már bizarr komédiába torkollott, de egyben a kompromisszumkézség meglétéként is értelmezhető (cseh néven kötőjel nélkül, szlovákul kötőjellel kellett írni az ország nevét; IX/9. dokumentum).

A csehszlovák–magyar mellett óhatatlanul adódik a csehszlovák–jugoszláv párhuzam is, még ha erre, érthetően, a dokumentumok nyíltan nem reflektálhatnak, arra csak egy kettős forrásközlés keretében lenne lehetőség. Mind a cseh, mind a délszláv véleményfor-

máló körök ugyanis már közvetlenül a világháború kitörését követően hozzáfogtak a jövővel kapcsolatos álláspontjuk megfogalmazásához, és ahogy másként képzeltek a jövőt a bécsi parlament cseh képviselői és az emigráció tagjai, más véleményen voltak a Monarchia délszláv vezetői, az emigráns politikusok, de a szerb politikai elit is. A két világháború között Csehszlovákia gyengéje – a németkérdésen túl – a szlovákkérdésben rejlett, míg Jugoszláviában leginkább a szerb–horvát ellentétek ásták alá a belpolitikai stabilitást. A második világháború alatt mindkét ország megszűnt létezni, majd a világegést követően föderatív berendezkedésben kísérelték meg az együttélést – Csehszlovákiában 1968-at követően, amit Bencsik Péter egyben a prágai tavasz leginkább tartósnak bizonyuló eredményének tekint. A hidegháború végét azonban egyik államalakulat sem élte túl, nem elhanyagolható azonban, hogy míg Csehszlovákia esetében békésen, demokratikus körülmények között ment végbe a szétválás, Jugoszlávia felbomlása az 1945-öt követő időszak legsúlyosabb európai katonai konfliktussorozatában kulminálódott.

A vaskos kötetet olvasva az olvasó azonban egy pillanattal sem vész el az iratok sűrűjében, ezt az egyes dokumentumok elé írt, a kellő történeti kontextusba helyezést lehetővé tevő rövid „kalauzok” is megakadályozzák. Bencsik Péter a forrásközlés szabályaihoz híven minden esetben a leőhelyet is feltünteti (nemritkán egyszerre többet is), és rövid magyarázó lábjegyzetekkel egészíti ki, pontosítja a forrásokat, illetve szolgál rövid, de korántsem lényegtelen kiegészítésekkel. A kötet végén a forrásokban szereplő személyek rövid életrajzát is megtaláljuk, amit Csehszlovákia legfontosabb politikai vezetőinek (állam- és kormányfők, miniszterek és a fontosabb pártok vezetőinek) listája követ. A rövidítések feloldását rövidítésjegyzék, a visszakereshetőséget a névmutató könnyíti meg, de talán egy rövid kronológia és egy irodalomjegyzék még nem lépte volna túl a terjedelmi kereteket. Összességében elmondható, hogy olyan dokumentumközlést vehet kézbe az érdeklődő olvasó, amely a közölt források segítségével sikeresen ragadja meg Csehszlovákia hetvenöt éves történelmének legfontosabb eseményeit és fordulópontjait. Már „csak” az ország történetének magyar nyelvű szintézise vár megírásra. Reméljük, nem sokáig.

Vukman Péter*

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének habilitált egyetemi docense (6722 Szeged, Egyetem u. 2.).

CONTENTS

Fall of Empires, Formation of Countries (Stefano Bottoni)	533
<i>Studies</i>	
Zsolt Jončev: Ethnic Dimensions of the Czechoslovak Legion	537
Lukács Krajcsír: The History of the Gottwald Brigade: Czechoslovakia's Role in Birth of State of Israel	551
Zoltán Sz. Bíró: How and Why Did the Soviet Union Fall Apart?	567
László Bíró: Independence of Montenegro	589
Daniele Conversi – Sanjay Jeram: Despite the Crisis: The Resilience of Intercultural Nationalism in Catalonia	611
Róbert Balogh: Starvation, Nutrition and Modernity in Late Colonial India, 1920–1950	633
Tamás Baranyi: May 1968 in France and the Balance of Forces in Great Power Relations	651
<i>Book Reviews</i>	
History of Czechoslovakia in Documents (Péter Vukman)	667
The Tunis Crusade of 1270: A Mediterranean History (Bernadett Opre)	671
Trademarks of Cloth Rolls: Archaeological Remains of the Textile Trade in the Hungarian Kingdom (Bence Péterfi)	675
Silk and Tea in the North: Scandinavian Trade and the Market for Asian Goods in Eighteenth-Century Europe (Márton Kiss)	678

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Térkép: Nagy Béla
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2018-as évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

25nka
Nemzeti Kulturális Alap